Djurhantering

Hantera djuren rätt och lätt!

Att hantera fåren är ett av de grundläggande momenten i fårproduktionen. Att underlätta hanteringsarbetet är värdefullt för att effektivisera sin produktion. Här visar vi hur man kan underlätta arbetet.

Det finns många tillfällen under året då man behöver hantera sina djur. Baggsläpp, klippning, vaccinering, lamning, avmaskning, förflyttning på betet, vägning och sortering innan slakt och ett flertal andra tillfällen.

Om arbetet ska bli gjort i tid, eller bli gjort överhuvudtaget, så måste man ha fungerande rutiner och arbetet måste gå lätt. Ju större besättningen är desto viktigare är det. Att exempelvis väga lammen och att göra det i rätt tid är avgörande för att kunna skicka rätt djur till slakt vid rätt tillfälle. Det är skillnaden mellan vinst eller förlust i företaget. Det finns fårägare som slutat med djuren just därför att de inte fått ordning på hanteringen av djuren, då fungerar inget. Låt inte det hända dig!

Det går inte att hålla fast ett får genom att greppa i ullen. Men med ett lätt grepp under hakan på fåret håller man djuret still. Om hon vill gå framåt så höj bara huvudet lite lätt så stannar hon.

Att sätta en tacka på rumpan är ett effektivt sätt att få kontroll över henne. Då kan man klippa, verka klövar och kontrollera juver. Med rätt teknik är det enkelt även för en djurskötare som inte är stor och stark. Böj huvudet på tackan försiktigt bakåt samtidigt som du trycker på hennes ländrygg eller tar i ljumsken. Backa ett steg med benet som du har bakom tackans rumpa samtidigt som du trycker ner bakdelen på tackan. Ta tag i frambenen och dra upp henne i sittande ställning. Klart!

Manuell hantering

Får är relativt små djur och därför mer lätthanterliga än de flesta andra av lantbrukets djur. Men det betyder inte att det går av sig själv! Alltför ofta ser man fårägare som försöker hantera sina djur genom att ta ett rejält tag i ullen och släpa dem i rätt riktning. Det är självklart helt förkastligt! För det första så skadar man djuren. På slakterierna ser man ofta blodutgjutelser under skinnet på djur som hanterats fel. Och för det andra finns det ingen anledning att ödsla tid på att jobba mot djurens naturliga beteenden. Om man istället lägger några sekunder på att fundera på hur man kan jobba tillsammans med djurens naturliga beteende så ser man snart att jobbet kan utföras både lätt för skötaren och skonsamt för djuren.

Med lite övning kan de flesta hantera enstaka djur för hand. Men det är lönlöst att försöka greppa fåret bakifrån, koncentrera dig på huvudet. Greppa under fårets haka och böj huvudet lätt uppåt så står det still. Vrid huvudet åt sidan samtidigt som du med andra handen trycker på fårets bakdel så tappar det balansen och du kan med lite styrning sätta fåret på rumpan. Med lite övning klarar även en liten person detta och man har då möjlighet att kolla juver, verka klövar och annat.

En gammaldags herdestav med en krok i änden kan vara till bra hjälp att fånga enstaka djur i en flock. Det finns även moderna varianter med mindre klyka som passar till fårens bakben. Kolla med din lokala fåravelsförening om de kan anordna en hanteringskurs, det ger värdefull information och övning.

Nästa steg är att hantera djuren i flock. Får är flockdjur. Det viktigaste för dem är att till varje pris följa flocken. Detta är en stor fördel framför andra djurslag och det ska vi utnyttja.

Flytta djur på bete

Ute i det fria finns det två sätt att hantera får, tryck eller drag. Visst kan man uppbåda alla grannar och köra något slags älgdrev men det finns betydligt enklare alternativ. Det enklaste är att helt enkelt locka till sig djuren med en hink med lite kraftfoder i. Är fåren någorlunda tama och vana vid människor går det galant att flytta djurflockar på

Exempel på en enkel och billig vägningsanläggning med befintliga resurser. Samlingsfållan går att förminska vartefter flocken minskar, det finns en kort ränna och den gamla grisvågen har en hemmabyggd sorterare.

En närbild på sorteraren. Den ersätter vågens framgrind, så man öppnar och sorterar med ett handgrepp.

detta sätt. Det räcker att några djur kommer fram till dig så följer resten med. Om man bara tränar djuren ordentligt innan betessläppning så det vet innebörden i hinken så fungerar detta som enda förflyttningsmetod, framför allt i mindre besättningar

När besättningen blir större och ytorna likaså behövs lite mer offensiva metoder och där är en bra tränad vallhund ovärderlig. Vi går inte in närmare på det i denna artikel, läs mer om vallhundar i Fårskötsel nr 2 och 3, 2008. Fyrhjulingar och hästar fungerar också bra när man behöver flytta djur över större ytor. Att kunna hantera djuren själv och inte vara beroende av hjälp från andra gör också att arbetet blir utfört snabbt och i rätt tid.

Vid all förflyttning ute så gäller: man tjänar på att planera. Får är vanedjur och lär sig förflyttningsrutiner snabbt. Att i förväg öppna rätt grindar och framför allt – stänga grindar där djuren inte ska gå igenom, gör att arbetet flyter bättre och man sparar många svordomar.

Grindar

Så fort man behöver hantera djuren individuellt gäller det att tränga ihop djuren på en begränsad yta och då behövs grindar. Grindar är den grundläggande utrustningen som behövs i fårskötseln. Ett fårhus byggs ofta som ett tomt skal som inreds med grindar.

Snåla inte med grindarna! Räkna det som en nödvändig investering för att kunna ha får över huvud taget. Man behöver grindar av olika längd, standard är 1,2 m, 1,5 m och 2 m. Ute på betet kan det också vara praktiskt med längre grindar.

Satsa också på bra grejer. Köp galvaniserade stålgrindar eller tillverka stabila grindar själv av trä. Se också till att de kan kopplas ihop ordentligt. Antingen med öglor och rör eller packremmar. En grind som välter kan förstöra flera timmars arbete. Efter några säsonger med gamla lastpallar och balsnören inser man att livet kan bli lättare.

Sortering och vägning

Vi ska nu titta på några vanliga situationer där man behöver hantera sina djur individuellt och vi börjar med sortering som är den vanligaste situationen. Man behöver sortera djur vid installning, baggsläpp, efter scanning, vid utfodring efter hull, könssortering av lamm och många andra tillfällen. Man kan sortera djur i en tillfällig fålla eller i någon slags hanteringsanläggning.

En hanteringsanläggning är alltid att föredra, den underlättar arbetet betydligt vid många tillfällen på året. Det behöver inte vara någon dyrbar inköpt utrustning utan man kan tillverka en själv med förhållandevis billiga medel. En hanteringsanläggning innehåller följande delar:

Först en samlingsfålla

Där kan man driva in en lagom mängd djur, c:a 20 till 50 stycken. Det viktigaste är att fållan ska gå att förminska vartefter flocken minskar i storlek för att förhindra att djuren springer omkring. Det är enkelt att ordna med några grindar som står inne i samlingsfållan. De fästs i ena sidan av fållan och kan sedan dras fram och fästas i andra sidan av fållan vartefter flocken minskar. Det är också en fördel att sidorna på samlingsfållan görs täta med hjälp av presenning eller skivor av något slag. Då får inte djuren kontakt med djur utanför fållan utan det enda de ser är djuren som försvinner ut ur fållan den rätta vägen nämligen:

Djurhantering

En uppsättning rejäla grindar är en grundförutsättning för att kunna hantera får på ett vettigt och rationellt vis. Foto: Conny Malm

En ränna
Den görs så smal att djuren bara kan gå ett och ett genom den och det är ett sätt att få fram djuren individuellt så man kan hantera dem. Rännan bör ha täta sidor och gärna någon form av backspärr så djuren inte kan backa tillbaka när de kommit in i rännan. Det finns flera bra varianter på marknaden. Rännan bör vara minst tre meter lång så att minst två djur samtidigt kan stå i den. En ränna kan man lätt tillverka själv av trä. Rännan avslutas i en:

Våg
Hjärtat i anläggningen. Där väger man djuren men kan också hantera dem enskilt. Man läser öronnummer, man kan avmaska eller avlusa dem eller kontrollera hullet. Vågen ska också gå att ställa in så att man kan hantera olika stora djur utan att de kan vända sig i den. En av de viktigaste egenskaper man ska titta på när man skaffar våg är att man ska kunna komma åt djuren ordentligt. Man behöver komma åt öronmärkena och läsa dem. Vissa vågar är så öppna att man kan pälsmönstra i dem också.

Vågar finns i alla möjliga prisklasser men är ändå ganska dyra för en liten besättning. En begagnad grisvåg med skjutskala eller fjädervåg kan köpas betydligt billigare och fungerar jättebra i en mindre besättning. Efter vågen kommer så:

Sorterare
Det finns flera bra sorterare att köpa på marknaden, dessa sorterar djuren i två eller tre grupper. Gör man den själv är den enklaste varianten en grind som man flyttar till höger eller vänster direkt efter vågen. Det är ofta enklast att bara sortera i två grupper efter vågen. Behöver man sortera djuren på fler grupper får man köra djuren ett varv till i anläggningen. Efter sorteraren har man några uppsamlingsfållor.

Det är en stor fördel att djuren inte försvinner iväg efter sorteringen utan finns kvar, så att djuren i rännan och vågen ser djuren framför sig. Då utnyttjar man djurens naturliga flockbeteende, de vill till sina kompisar. Om det är helt tomt efter vågen så har fåret i vågen bara sina kompisar bakom sig och är ovilligt att gå vidare. Därför är det bra att uppsamlingsfållorna efter sorteraren är små, och att man tömmer den efter hand. Lämna gärna några djur i fållan efter tömningen som ”lockbete”.

Tackvändare
Att verka klövar på får är ett ganska slitsamt jobb. Idag finns det bra utrustning för att lägga fåren på rygg, så kallade tackvändare. En sådan placeras med fördel istället för vågen i slutet av rännan. En tackvändare är också mycket praktisk i dessa dagar med fotröta när man behöver inspektera alla klövar i en besättning. En tackvändare är en mycket lämplig apparat för samägande mellan flera fårägare, förutsatt att rengöringen görs på ett adekvat sätt innan förflyttning.

Träna med fåren
I en fungerande hanteringsanläggning flyter djurtrafiken smidigt och en person kan ofta sköta sorteringen själv. Det uppnår man genom att träna fåren på att gå igenom hanteringsanläggningen ”i tomme” några gånger. Om man har alla grindar öppna och djuren får gå rakt igenom lär sig djuren att anläggningen inte är farlig. Efter ett tag går djuren självmant genom och man gör en stor tids- och personalvinst.

Lokalisering
En fast uppbyggd anläggning är det bästa, den kan man dimensionera ordentligt så det håller bra. Vid ett nybygge är det viktigt att planera in en hanteringsanläggning redan i planeringsfasen så att djurtrafiken och arbetet fungerar bra. Det är till exempel en fördel att kunna flytta runt djuren i en cirkel i fårhuset för att kunna väga djur i många olika grupper. Många grindar i fållorna i fårhuset ut mot foderbord eller drivgångar ökar också flexibiliteten. Det finns tyvärr exempel på fårhus för flera miljoner där man inte kan väga djuren på ett rationellt sätt. Eller att vågen står i det stora fårhuset men slaktlammen befinner sig i den gamla ladugården. Tänk efter före och åk på studiebesök till olika fårhus.

Om man inte har möjlighet att ha en fast anläggning så kan man bygga upp en tillfällig anläggning enligt samma principer som ovan. Man får omaket att bygga

upp och riva anläggningen men det är alltid lönande att förbereda sig ordentligt innan istället för att svära och jaga får!

Om man har betesmarker långt från gården kan det också vara praktiskt att bygga upp någon enkel fast anläggning för att underlätta arbetet. Man har stor hjälp av en enkel samlingsfålla också när man ska lasta djur på en transportvagn. Numera säljs också mobila hanteringsanläggningar från England. Där ligger allt packat på en släpvagn som man kan transportera efter en vanlig personbil. När man kommer fram till betet fäller man ut alla tillbehör och mycket snabbt har man en färdig hanteringsanläggning.

Att färgmärka djuren är ett praktiskt sätt att sortera dem. Men använd rätt sorts färg! Sprayfärg avsedd för grisar är så kraftig att den kan missfärga skinnet så att det blir oanvändbart. Färgen på bilden har suttit på djuren i tre månader.

Enkel sortering

Vid många tillfällen behöver man sortera djur utan att ha tillgång till en sorteringsanläggning och då gäller det att göra det bästa av situationen. Börja med att tränga ihop djuren med grindar. Läs öronmärkena och märk djuren med olika färg för olika grupper. Öppna sedan upp en av grindarna så att du kan öppna den snabbt när rätt djur går förbi. Försök att få djuren att röra sig runt i fållan och öppna grinden när rätt djur passerar. Med lite planering, träning och djurkänsla kan man sortera djur med ett mimimum av handgripligheter.

Färgmärkning

Att märka djuren med färg är ett grundläggande sätt att sortera får på, men gör det på rätt sätt! En uppsättning märkkritor med olika färg är en bra början på fårhållningen. Men köp kritor anpassade för får, en del kritor har en sådan stark färg att den inte går att tvätta bort och kan missfärga ett skinn. Detta gäller i ännu högre grad märkfärg i sprayburkar som garanterat förstör ett skinn. Om man kräver en märkning som sitter kvar i flera månader och inte bryr sig om skinnet så använd spray!

Märk också på rätt ställe. Om man märker hälften av bagglammen i pannan så är alla lamm märkta i pannan nästadag! Det lämpligaste stället är i nacken, där sitter det kvar bra och det riskerar skinnet minst.

Gör det till rutin att färgmärka djur som blir vägda och sorterade. Olyckor kan hända den bästa, inte minst med djur i olika betesfållor eller grindar som ramlar omkull i fårhuset. Det underlättar betydligt att sortera om djur som är färgmärkta istället för att behöva väga alla djur igen.

Avmaskning och vaccinering

Detta går utmärkt att göra i en hanteringsanläggning, absolut enklast är det att göra det i rännan då man tar flera djur åt gången. Annars får man som tidigare trycka ihop djuren med grindar. Det gäller att djuren går lagom trångt, man ska kunna röra sig runt bland djuren utan att de kan springa omkring. Färgmärk djuren vartefter de blir behandlade. Går de lagom trångt kan man behandla en hel grupp djur med bara två varv runt fållan. Detta arbetssätt gäller också vid träckprovstagning.

Klippning

När fåren klipps gäller det att ordna det så rationellt som möjligt, framför allt när vi lejer fårklippare. Även här kan hanteringsanläggningen fungera bra, man lägger klipplatsen direkt efter anläggningen och klipparen tar djuren direkt ur rännan eller vågen. Annars så är det enklaste att klippa i en mindre fålla där man tar in femton till tjugo djur åt gången och det finns lagom plats för klipparen. Denne tar djuren direkt i flocken och efter klippningen släpper han bara djuret som går tillbaka till de andra. En annan variant är att man har djuren i en liten fålla precis bredvid klipplatsen och klipparen backar ut med fåret genom en så kallad saloondörr som stänger sig efter honom. Då gäller det att man fångar upp djuret på lämpligt sätt efter klippningen och vidarebefordrar det till rätt plats. Fråga din klippare vilka önskemål han har.

Det är extra viktigt med bra belysning vid klipplatsen. Svarta får behöver mycket ljus och klippningen är ett utmärkt tillfälle att inspektera klövar och juver lite närmare. Några extra lysrör är en bra investering.

Djurhantering

Att planera sitt fårhus med många grindöppningar ut mot foderbord eller drivgångar underlättar hanteringen av gruppindelade djur betydligt.

Lastning
Får är lätta djur att lasta på transporter om man använder sig av deras naturliga beteenden. Ett gäng grindar är en förutsättning för ett smidigt arbete. Om grindarna närmast transporten är täckta så att djuren inte kan se åt sidorna utan bara framåt underlättas arbetet ytterligare. Får går lättast från mörker till ljus så om lastningsgången är mörkare än transporten så tar man hjälp av djurens naturliga instinkter. Om man tar ett djur och leder det på transporten följer de övriga oftast med. En lydig vallhund är mycket användbar vid detta moment. Om man lastar från stallet så kan man kasta lite halm på rampen så tvekar djuren mindre.

Lamning
Under lamningen blir det många förflyttningar av får. Oftast handlar det om att flytta nylammade tackor eller grupper av tackor med små lamm. Här har man en fördel som aldrig finns annars. Om man tar lammet och går, och tackan ser det, följer hon villigt efter och man slipper ta i tackan över huvud taget. Det är alltså ganska bekymmerslöst att försiktigt backa med lammet i händerna och flytta tackor vart man vill. När sedan mindre grupper av tackor med lamm ska flyttas använder man samma teknik. Sätt upp grindar längs färdvägen och bär över lammen så kommer tackorna av sig själv. Enkelt och smidigt!

Modern teknik
Kan man använda modern teknik för att underlätta hanteringen av får? Ja, till en del.

Elektroniska öronmärken finns nu på marknaden, ännu ganska dyra men priset kommer säkert att sjunka framöver när volymerna ökar. Ett av de mest tidsödande arbetena när det gäller hantering av får är att läsa öronmärkena. Aluminiummärkena har mycket små siffror, man måste fånga varje djur och dessutom ha bra syn för att läsa dem. Plastmärkena har förvisso stora siffror men de har en förmåga att bli smutsiga, framför allt inne på stall. Man måste ändå fånga dem och skrapa med nageln för att kunna läsa. Förutom arbetsinsatsen så är felkällorna många när numret ska från ett smutsigt märke, via en bullrig miljö till ett papper.

De elektroniska märkena eliminerar alla felkällor och sparar mycket arbete. Så fort djuret står i vågen är djurets id-nummer klart att kopplas ihop med en vikt. Med den senaste tekniken får man dessutom upp alla uppgifter som finns om djuret i Elitlamm på displayen, mycket praktiskt. Det finns också automatiska sorterare som på egen hand kan sortera djur efter i förväg inlagda kriterier. Men då är vi uppe i prisklasser som bara passar de största besättningarna.

Till de elektroniska märkena finns också en handenhet som kan läsa öronnummer på flera meters håll Mycket praktiskt när man behöver leta reda på ett enstaka djur i en större flock.

I de enklare systemen har man en handenhet där man manuellt knappar in djurets id-nummer och vågen lägger till vikten. Sedan kopplar man enheten till datorn och för över uppgifterna. Det sparar mycket manuellt arbete.

Det finns också mycket avancerade vågar som försiktigt klämmer fast djuret med tryckluftstyrda väggar. Man kan ställa in anläggningen så att djuret kläms fast med rumpan utanför, bra om man vill hygienklippa djuren. Djuren kläms i mitten när de vägs och har huvudet utanför när man ska avmaska eller ta blodprov. Väldigt praktiskt.

Rutiner
Det grundläggande i all djurhantering är att skaffa sig rutiner. Fåren är rutindjur och om man jobbar konsekvent i alla lägen så lär sig djuren rutinerna och allt flyter lättare. Det gäller alla moment, från vägningar till förflyttningar på bete.

Låt inte djurhanteringen bli en flaskhals i ditt företag, utan se till att det blir ett verktyg för ökad lönsamhet och ökad trivsel i arbetet.

Text & foto: Einar de Wit